

BALOGH GÁBOR–GOLOVICS JÓZSEF

A gazdaságtudományi doktori iskolák helyzete Magyarországon

Cikkünk a közgazdaság-tudományok, illetve a gazdálkodás- és szervezéstudományok területén működő magyarországi doktori iskolák helyzetét, teljesítményét vizsgálja. A közelmúltban két jelentős változás is történt, amelyek nagymértékben érintették ezeknek az intézményeknek a működését: a doktori képzések 2016-os reformja, illetve az ESG 2015 elnevezésű akkreditációs eljárás bevezetése. Arra keressük a választ, hogy milyen volt e reformok fogadtatása a doktori iskolák részéről, valamint hogy az új jogi környezet megteremtése után mit mutatnak a működésre és a képzési előmenetekre vonatkozó első tapasztalatok. Ehhez a nyilvánosan elérhető adatok áttekintésén túl két kérdőíves felmérés válaszait használjuk. Az eredmények alapvetően pozitív előjeleket mutatnak, de a reformok megítélése közel sem egyöntetű, s az idő előrehaladtával további tapasztalatok gyűjtése is szükséges a változtatások sikerességének megítéléséhez.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: A23, I21, I23.

Bevezetés

A doktori képzés és az annak keretét adó doktori iskolák valamennyi országban és valamennyi tudományterületen a tudományos utánpótlás megteremtésének alapintézményei. Jóllehet nem az akadémiai szféra jelenti az egyetlen karrierutat a PhD-fokozatot szerzők számára, a magas színvonalú doktori képzések elvitathatatlan bázisát képezik a tudástársadalom és a tudásgazdaság megteremtésének a 21. században (Neumann–Tan [2011]). Ezért a képzés minősége, illetve az azt befolyásoló, vele kölcsönhatásban lévő jogi szabályozás kiemelt jelentőségű.

* Jelen írás az MTA Közgazdaság-tudományi Bizottsága és Gazdaságtudományi Bizottsága 2022. október 6-i, a doktori iskolák helyzetéről szóló közös ülésén elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata. A tanulmány előkészítésében nyújtott segítségükért a szerzők köszönettel tartoznak Györfffy Dórának és Bakacsi Gyulának, a leírtakért azonban felelősség kizárólag a szerzőket terheli.

Balogh Gábor egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem (e-mail: balogh@ktk.pte.hu).

Golovics József egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem (e-mail: jozsef.golovics@uni-corvinus.hu).

A kézirat első változata 2023. január 18-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.3.322>

A következőkben a magyarországi gazdaságtudományi doktori iskolák helyzetét tekintjük át. Hasonló jellegű áttekintések korábban is készültek az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának és Gazdaságtudományi Bizottságának a felkérésére (Gyórfy [2013], [2015]), illetve ezekkel párhuzamosan is jelentek meg szakmai vélemények a doktori képzéseket érintő legfontosabb problémákról (Csaba [2013], Lengyel [2015]). *Benczúr és szerzőtársai* [2013] a következő hiányosságokat emelte ki a hazai közgazdaságtani PhD-képzésekre vonatkozóan: hiányoznak az egységes szakmai alapok, kevés a nemzetközi szintet elérő vagy megközelítő kutatás, a doktori fokozatot szerzett diákok száma magas a tehetséges jelöltek számához képest, a doktori tanulmányok alatt túlterheltség tapasztalható, az oktatás nem alapoz eléggé az angol nyelvű tanórákra, valamint hiányoznak a képzés eredményképpen nemzetközi szinten is publikálható disszertációfejezetek. További gondot okoz szerintük a kis országokban általában tapasztalható elaprózottság, amelynek kezelésére – holland és skót példákat bemutatva – doktori konzorcium létrehozását javasolták.

Azóta azonban egy jelentős reform zajlott le 2016-ban a magyarországi doktori képzések szabályozásában. A reform főbb elemei közé tartozott a képzési idő hatról nyolc félévre történő meghosszabbítása, amely így két év képzési és további két év kutatási szakaszból áll össze. A második szakaszba történő átlépés feltétele a komplex vizsga abszolválása, amelyhez viszonyítva a doktoranduszoknak három éven belül be kell nyújtaniuk az értekezésüket. Ugyancsak fontos fejlemény volt a doktori ösztöndíjak összegének a megemlése is, amely így a képzés két szakaszában rendre 140, illetve 180 ezer forintra nőtt. A reformot megelőzően a közpolitika-alkotók számára készült anyag (Holle [2015]), valamint az időszak felsőoktatás-politikai stratégiai dokumentuma (*Fokozatváltás...* [2016]) a tartalmi megújítás szükségessége mellett többek között a nemzetközi összevetésben kevésnek számító megszerzett PhD-fokozatok számát, valamint az alacsony fokozatszerzési arányt nevezik meg a fő kihívások között. Így a 2016-ban kialakított rendszert alapvetően az ezekre a problémákra adott közpolitikai válaszként tekinthetjük. Emellett ugyancsak fontos fejlemény volt a Magyar Akkreditációs Bizottság új, ESG 2015 elnevezésű¹ akkreditációs eljárásának bevezetése, amely 2019 szeptemberétől immáron az Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosításának standardjai és irányelvei alapján működtette a doktori iskolák akkreditációját (MAB [2022]).

Mindez indokoltá teszi, hogy az új szabályozás bevezetése után hat évvel – amelyben elviekben már két doktori évfolyam is eljuthatott a fokozat megszerzéséig – összegegyítsük és értékeljük az első tapasztalatokat, és összevessük őket a korábbi eredményekkel. Fontos kérdésünk, hogy milyen előrelépések történtek az új szabályozás előtt tapasztalt problémákhoz képest, így miképpen reflektálhatunk ma a 2013-ban és 2015-ben vázolt kihívásokra. Ennek megfelelően írásunkban arról kívánunk áttekintést adni, hogy a 2016-ban bevezetett új szabályok miként hatottak a doktori hallgatók előmenetelére és ezáltal maguknak a doktori iskoláknak a teljesítményére, illetve hogy utóbbiak miként értékelik a változásokat.

¹ ESG az angol *Environmental, Social és Governance* szavak rövidítése. Itt a rövidítés az Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosításának standardjait és irányelveit jelöli.

A doktori képzések átfogó, szisztematikus vizsgálata mind ez idáig relatíve kevesebb figyelmet kapott a hazai felsőoktatási szakirodalomban (*Pusztai és szerzőtársai* [2022]). Mindazonáltal a közelmúltban születtek már olyan tudományos munkák, amelyek a 2016-os reformot követő időszak tapasztalatait próbálták összegezni. *Pusztai és szerzőtársai* [2022] a nemzetközi tendenciák tükrében elemezte a hazai folyamatokat. Kiemelte, hogy az új rendszer fogadtatása alapvetően pozitív volt az érintettek (*stakeholders*) körében, és a kezdeti jelek a struktúraváltás eredményességének az irányába mutatnak, ám ennek igazolása az idő múlásával, illetve további és mélyebb vizsgálatok elvégzésével lehetséges csak – különös tekintettel arra, hogy a doktoranduszok összetétele tudományterületenként rendkívüli heterogenitást mutat.

Michalkó és szerzőtársai [2021] a Budapesti Corvinus Egyetem doktoranduszai és oktatói körében vizsgálta a képzéssel való elégedettséget, és jutott arra a következtetésre, hogy az érintettek érdekeinek összehangolása még továbbra is komoly kihívások elé állítja a rendszer szereplőit. *Bögel-Mátyás* [2022] pedig a doktori iskolák elaprózottsága mellett arra hívta fel a figyelmet, hogy a hazai doktori képzések nemzetközi versenyképtelensége többek között az aszimmetrikus nemzetközi mobilitási trendekben mutatkozik meg. A szerzőpáros már korábban is figyelmeztetett arra, hogy a hazai tudományos kutatás nemzetközi versenyképességében az egyik legnagyobb probléma a minőségi utánpótlás, és azt javasolták, hogy egyéni kutatókat és kisebb projekteket (mint például a Lendület program) kell támogatni, valamint hangsúlyozták:

„Az agyelszívás és az elvándorlás megállítása, illetve visszafordítása csak stabil, kiszámítható, a kutatói szabadságot figyelembe vevő intézményi és finanszírozási háttérrel képzelhető el.” (*Bögel-Mátyás* [2020] 99. o.)

Ez az írás a gazdaságtudományi doktori képzések tapasztalatainak a feltérképezésével kíván hozzájárulni a téma szakirodalmához. Ehhez a nyilvánosan elérhető adatok mellett a tudományterületen működő 18 doktori iskolához 2022 nyarán kiküldött kérdőívekből nyert információkat használjuk és vetjük össze a korábbi időszak eredményeivel.

A tanulmány öt fő szerkezeti egységre oszlik. Először a nyilvánosan elérhető információk alapján adunk általános helyzetképet a gazdaságtudományi doktori képzési területről, amit a kérdőíves módszertanunk bemutatása követ. Ezután ismertetjük a kvantitatív, valamint a kvalitatív kérdőívünk eredményeit, írásunkat pedig összegzéssel zárjuk.

Általános helyzetkép

Vizsgálódásunk középpontjában a magyarországi gazdaságtudományi doktori iskolák állnak, amelyek közül 2022 nyarán hat a közgazdaság-tudományok, tizenhárom pedig a gazdálkodás- és szervezéstudományok területén működött. Mivel közülük egy iskola mindkét képzési területen jelen volt, ezért összesen tizennyolc doktori iskoláról beszélhetünk. Megemlítendő azonban, hogy közülük kettőt (BGE VG,

illetve ELTE GSZ) csak a közelmúltban (rendre 2017-ben, illetve 2019-ben) alapítottak, így érdemi előmeneteli információval még nem tudtak szolgálni. Interdiszciplinaritásukból adódóan a vizsgálati körbe be kívántuk vonni a regionális tudományok területén működő doktori iskolákat is, ám az itt található három intézmény a gazdálkodás- és szervezéstudományok terén való érintettsége miatt már eleve szerepelt mintánkban. Az így a mintába kerülő iskolákról az 1. táblázat ad áttekintést.

1. táblázat

Gazdaságtudományi doktori iskolák Magyarországon (2022)

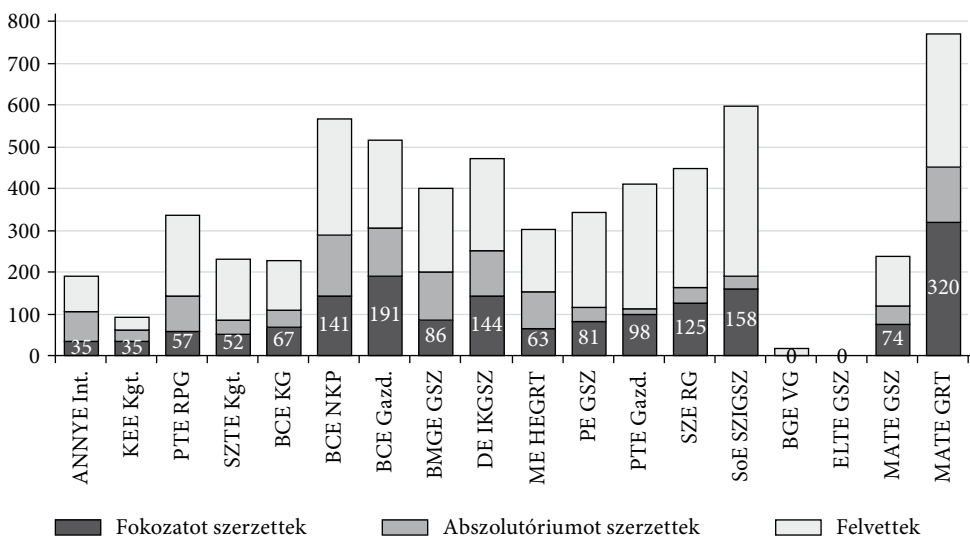
Doktori iskola	Közgazdaság- tudomány	Gazdálkodás- és szervezéstudomány	Regionális tudományok
ANNYE Interdiszciplináris	+		
BCE Közgazdasági és Gazdaságinformatikai	+	+	
BCE Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi	+		
KEE Közgazdaságtudományi	+		
PTE Regionális Politika és Gazdaságtan	+		
SZTE Közgazdaságtani	+		
BCE Gazdálkodástani		+	
BGE Vállalkozás- és Gazdálkodástudományi		+	
BMGE Gazdálkodás- és Szervezéstudományi		+	
DE Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományi		+	
ELTE Gazdálkodás- és Szervezéstudományi		+	
MATE Gazdálkodás- és Szervezéstudományok		+	
MATE Gazdaság- és Regionális Tudományok		+	+
ME Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi		+	+
PE Gazdálkodás- és Szervezéstudományok		+	
PTE Gazdálkodástani		+	
SoE Gazdálkodás- és Szervezéstudományi		+	
SZE Regionális- és Gazdálkodástudományi		+	+

Rövidítések: ANNYE: Andrassy Gyula Német Nyelvű Egyetem, BCE: Budapesti Corvinus Egyetem, KEE: Közép-európai Egyetem, PTE: Pécsi Tudományegyetem, SZTE: Szegedi Tudományegyetem, BGE: Budapesti Gazdasági Egyetem, BMGE: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, DE: Debreceni Egyetem, ELTE: Eötvös Loránd Tudományegyetem, MATE: Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, ME: Miskolci Egyetem, PE: Pannon Egyetem, PTE: Pécsi Tudományegyetem, SoE: Soproni Egyetem, SZE: Széchenyi István Egyetem.
Forrás: doktori.hu.

A mintába kerülő doktori iskolák rendkívül heterogéneknek mondhatók mind méretük, mind pedig hallgatói előmeneteli mutatóik tekintetében. Az 1. ábra az intézmények alapítás óta felvett hallgatói létszámait mutatja, illetve azt, hogy a felvett hallgatók milyen arányban jutottak el az abszolutórium, illetve a fokozat megszerzéséig.

1. ábra

Hallgatói előmenetel a magyarországi doktori iskolákban (2022, alapítás óta)

Forrás: doktori.hu.

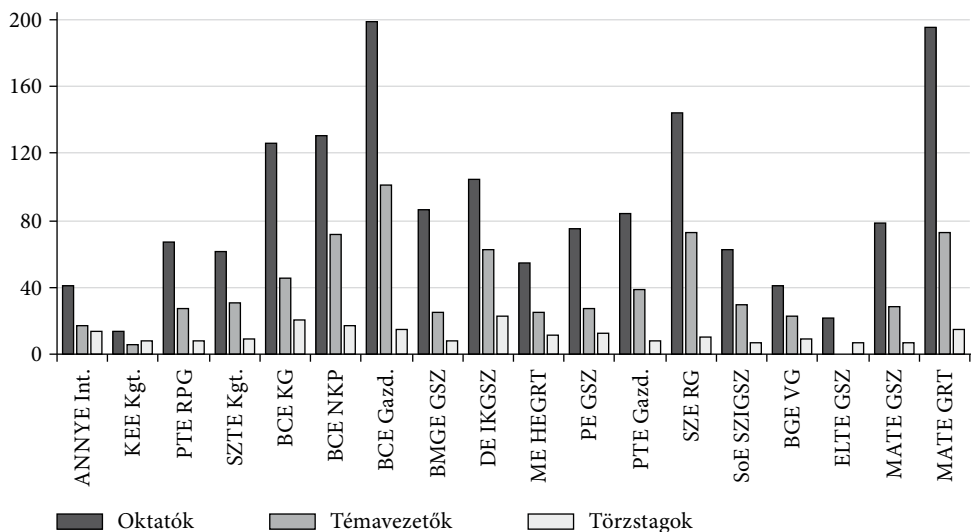
A hazai doktori képzésekben általános problémának számító magas lemorzsolódási arány (Szigeti [2020]) a gazdaságtudományi területeken is megfigyelhető. Nem számolva a két közelmúltban alapított iskolával, a mintában szereplő intézmények esetében az alapítás óta számított abszolutóriumszerzési arány 47 százalék, a fokozatszerzések aránya pedig mindössze 27 százalék. Jóllehet e mutatók aránya doktori iskolánként nagyon eltérő, hiszen a fokozatszerzési arány intézményenként 17 és 42 százalék között szóródik, időben stabilnak tűnik: kilenc évvel korábban, tehát még a 2016-os reform előtt Györffy [2013] ugyanilyen védési rátát mért a képzési terület iskolái körében. A többi tudományterület eredményességi rátáitól azonban rendre elmarad (Szigeti [2020]).

A doktori iskolák „kínálati oldalukat” – oktatók, témavezetők és törzstagok számát – tekintve is nagyon különböznek. Amint azt a 2. ábra szemlélteti, jelen vannak a „piacon” rendkívül kicsi és hozzájuk képest többszörös nagyságú oktatói gárdával rendelkező intézmények is.

Az oktatói létszámadatok azonban önmagukban keveset mondanak, így érdemes azokat a hallgatókéhoz viszonyítani. Erről a 3. ábra ad áttekintést. Mint látható, 2022-ben egy témavezetőre átlagosan 1,8 aktív hallgató jutott, míg az egy oktatóra jutó aktív hallgatók átlaga 0,8 volt, ami azt mutatja, hogy a doktori iskolák többségében az aktív hallgatók száma elmaradt az oktatókétól.

2. ábra

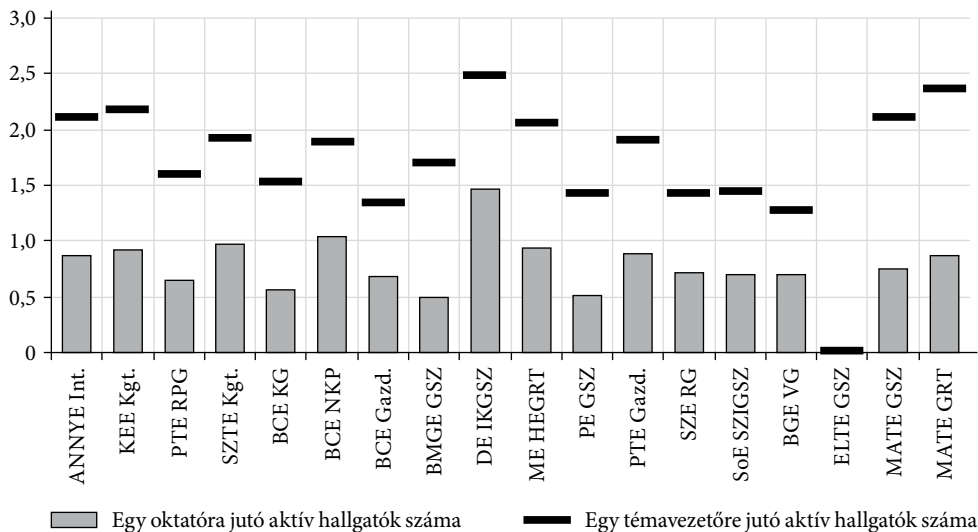
Oktatók, témavezetők és törzstagok száma a magyarországi doktori iskolákban (2022)

Forrás: doktori.hu.

3. ábra

Oktatók és hallgatók aránya a magyarországi doktori iskolákban (2022)

Forrás: doktori.hu.

Mindezen nyilvánosan elérhető információk azonban a 2016-os reform eredményességéről még keveset mutatnak meg, ezért kérdőíves adatgyűjtéssel fordultunk a doktori iskolákhoz. Ennek módszertanáról, illetve eredményeiről a következőkben számolunk be.

Módszer

2022 júniusában e-mailes megkeresés révén két kérdőívet juttattunk el a mintában szereplő intézményekhez: egy kvantitatív és egy kvalitatív információkat gyűjtő felmérést. A három blokkból álló kvantitatív kérdőív kitöltésére a doktori iskolák adminisztrátorait kértük fel, és így próbáltunk részletes információkhoz jutni az intézmény működésének különböző jellemzőiről, különös tekintettel a 2015 óta felvett hallgatók előmeneteléről. Az első blokkban a doktori iskola működésének alapvető indikátoraira kérdeztünk rá (hallgatók összesített száma, jellemzőik és eredményességi mutatóik az alapítás, illetve 2016 óta; oktatók összetétele, illetve publikációs eredményeik). A második blokkban a reform óta felvett évfolyamokról kértünk külön-külön évenkénti előmeneteli, illetve létszámadatokat annak érdekében, hogy képet kapjunk az előrehaladási ütemükről, a csúszásokról, valamint a lemorzsolódás mértékéről és idejéről. A harmadik blokkban pedig ugyanezen doktoranduszok összetételéről kértünk részletes információt, hogy megtudjuk, az előmenetel eredményességében van-e különbség a különböző finanszírozási formában, illetve különböző országokból felvett hallgatók között.

A kvalitatív kérdőív a doktori iskolák vezetőit célozta, és tőlük kért véleményt a 2016-os reformról, illetve az azóta eltelt időszak értékeléséről. Arra kértük a kitöltőket, hogy ötös fokozatú Likert-skála segítségével nyilvánítsák ki, mennyire értenek egyet bizonyos, a doktori képzést minőségi, fokozatszerzési, lemorzsolódási és szabályozási szempontból érintő állításokkal. Emellett a doktori iskolák vezetői három nyitott kérdés segítségével is megoszthatták véleményüket a 2016 óta eltelt időszakról, annak legnagyobb kihívásairól, illetve az azóta felvett hallgatók egyetemen történő (tovább)foglalkoztatási viszonyairól.

Kvantitatív eredmények

Kvantitatív kérdőívünket 2022 szeptemberéig mindössze hat doktori iskola töltötte ki, és az ő válaszaik is sok esetben hiányosak, illetve több helyen önellenmondásosak voltak. Ez a sajnálatosan alacsony kitöltési arány – utólagosan értékelve – valószínűleg a kérdőív hosszával, részletességével is összefüggésben állhat.²

Az alacsony válaszadási arány miatt így a 2016 óta felvett doktoranduszok általános jellemzői, illetve előmenetelük kapcsán kutatási célunk kvantitatív részét csak korlátozottan tudtuk teljesíteni. Mivel a kérdőív első és harmadik blokkjában beérkezett adatok is kérdésenként különböző mértékben, illetve általában is hiányosak voltak, ezért csak néhány információ használható fel belőlük, és azok is kellő óvatossággal, illetve erős fenntartásokkal. Ezek, összevetve a kilenc évvel korábbi,

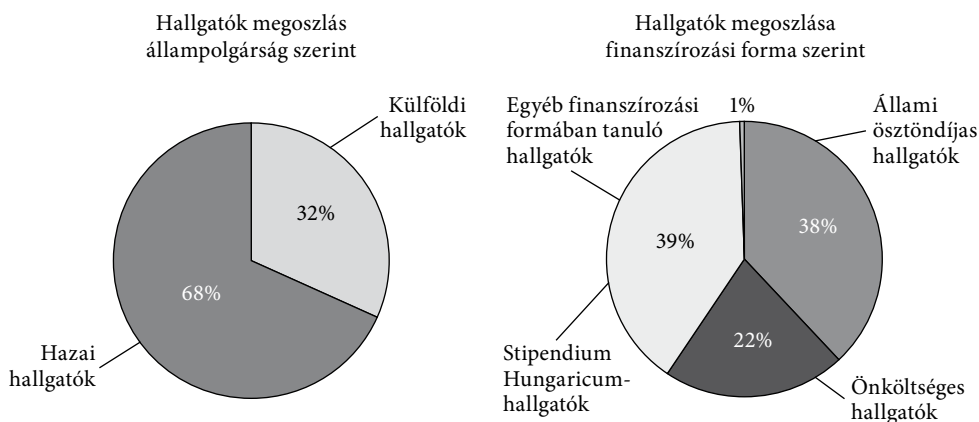
² Mint azt az egyik doktori iskola adminisztrátora informálisan jelezte számunkra, a kvantitatív kérdőívet azért nem kívánták kitölteni, mert abban olyan részletességgel és olyan struktúrában kértünk tőlük adatokat, hogy a kérdőív kitöltése túlságosan sok időt igényelt volna a részükről. Ez az informális visszajelzés számunkra olyan tanulsággal is szolgált, hogy a doktori iskolák a hallgatói előmenetelre és összetételre vonatkozó információikat nem feltétlenül tárolják olyan struktúrában, amelyből kutatói szemmel is releváns összefüggések lennének kinyerhetők.

Győrffy [2013] által mért eredményekkel, pozitív irányba mutatnak. Az átlagos védési idő és a fokozatszerzésekori átlagos életkor is csökkenni látszik (rendre 4,6 év a korábbi 5,75 évről; illetve 34,1 év az alapítás óta vett 36,5 éves átlaghoz képest). Ezzel szemben a védéshez szükséges publikációk száma növekedett (átlagosan 5-ről 5,5-re), azonban a külföldi oktatók és bírálók száma továbbra is rendkívül alacsony volt a kérdőívet kitöltő doktori iskolákban.

A külföldi doktoranduszok jelenléte ugyanakkor már „szabad szemmel is jól látható”, közel egyharmados arányt tesz ki a 2016 óta felvettek körében a kérdőívet kitöltő doktori iskolákban. Árnyalja ugyanakkor ezt a képet, hogy ezeknek a külföldi doktoranduszoknak jelentős része a Stipendium Hungaricum ösztöndíjjal érkezett, és mint azt a későbbiekben részletezni fogjuk, e hallgatók előképzettsége kapcsán nem egyöntetűen pozitív a doktori iskolák vezetőinek a véleménye. Mindazonáltal az elvitathatatlan, hogy a 2015 őszén elinduló ösztöndíjforma, amely elsősorban a keleti országok hallgatóit célozza, a doktori képzések terén is jelentős szegletet hasított ki magának. A kérdőív kitöltői 2016 óta összesen már több Stipendium Hungaricummal érkező hallgatót vettek fel, mint állami ösztöndíjast. Figyelembe véve azonban, hogy ez is közfinanszírozású képzést jelent, elmondható, hogy a ténylegesen önköltséges hallgatók aránya a gazdaságtudományi képzésben elég alacsony, mindössze 21 százalékot tesz ki (4. ábra).

4. ábra

A 2016 óta felvett hallgatók megoszlása állampolgárság, illetve finanszírozási forma szerint a kérdőívet kitöltő doktori iskolákban (százalék)

Megjegyzés: Ellentmondásosnak tűnik, hogy míg a külföldi hallgatók aránya 32 százalék, addig az ugyancsak külföldieket célzó Stipendium Hungaricummal érkező hallgatók aránya ennél magasabb, 40 százalék. Ez az eltérés az egyik kitöltő doktori iskola – valószínűleg tévesen beírt – válaszaival magyarázható, mely szerint 5 külföldi és 104 stipendiumos hallgatót vettek fel. Mindez azonban azon általános következtetésen nem csorbit érdemben, amely szerint a külföldi doktoranduszok döntő hányada a Stipendium Hungaricum ösztöndíjjal érkezik a magyarországi gazdaságtudományi doktori iskolákba, így azok valódi piaci vonzó-képessége a nemzetközi térben csekélynek mondható.

Forrás: a kérdőív eredményei alapján saját szerkesztés.

A kvantitatív kérdőív második blokkja ugyanakkor a beérkező válaszok alapján már némiképp összetettebb képet tud adni a 2016-ban és 2017-ben felvett évfolyamok előmeneteléről. Ezekről a 2. és a 3. táblázat ad áttekintést.

2. táblázat

A 2016-ban felvett évfolyam előmenetele a kérdőívet kitöltő doktori iskolákban

A doktori iskola kódja	Felvettek (2016)	Aktív hallgatók (2017)	Komplex vizsgázók (2018)	Abszolutoriumot szerzők (2020)	Fokozatot szerzők (2020)	Jogszabályi kötelezettségből fakadó jogviszony-megszüntetések (2020)
DI-1	7	6	4	2	0	
DI-2	9	7	7	5	1	0
DI-3	12	12	8		0	
DI-4	16	11	8	5	1	0
DI-5	24	22	22	24	13	2
DI-6	30	30	30	7	7	
Összesen	98	88	79	43	22	2
A felvettek százalékában	100	90	81	44	22	2

Forrás: a kérdőív eredményei alapján saját szerkesztés.

Amint az a 2. táblázatban látható, a 2016-ban felvettek 90 százaléka a következő tanévben még aktív hallgatói jogviszonnyal rendelkezett. Ez ugyan 10 százalékos lemorzsolódást jelent már az első évben, azonban mégis fontos eredménynek tekinthető. Amint ugyanis Szigeti [2020] rámutatott, a lemorzsolódók körülbelül fele már az első két szemeszterben el szokott tűnni a rendszerből. Szintén kedvező adatnak tűnik, hogy a felvettek 81 százaléka már az első lehetséges időpontban, 2018-ban letette a komplex vizsgát. Tehát, tekintve, hogy utóbbit akár némi csúszással is teljesíthetik a doktoranduszok, a tanulmányi szakaszban a lemorzsolódás bőven 20 százalék alattinak becsülhető. Ugyanígy pozitívumnak mondható, hogy a 2016-os évfolyam felvettjeinek rendre a 44, illetve 22 százaléka az első lehetséges időpontban, 2020-ban megszerezte az abszolutoriumot, illetve a fokozatot. Figyelembe véve, hogy ezek az értékek csak kismértékben maradnak el a tudományterület korábban bemutatott, alapítás óta vett átlagos abszolutorium- és fokozatszerzési rátáitól (rendre 27 és 47 százalék), az eredmények bizakodásra adnak okot. Annál is inkább, mivel az első lehetséges védési időponttól számított néhány év csúszás – akár a hallgatók önhibáján kívüli okokból, például a lassú, jelentős késésekkel dolgozó bírálati folyamatoknak köszönhetően is – nem számít szokatlanoknak a doktori képzésekben, és a megreformált jogszabály is csak a komplex vizsga letételét követő három éven belül követeli meg az értekezés benyújtását a hallgatóktól.

A 2016-os és 2017-es évfolyam hallgatóit együttesen tartalmazó 3. táblázat további adalékkal szolgál ezekhez az eredményekhez. A 2019-ig komplex vizsgát tevők aránya

a két évfolyamból már 87 százalékra rúg. Ebből – feltételezve, hogy a 2017-es évfolyam elődjéhez hasonló teljesítményt mutatott – arra következtethetünk, hogy a 2016-os évfolyam azon hallgatóinak nagy része, akik nem tudták lezárni az első lehetséges időpontban a tanulmányi szakaszt, egy évvel később megtették ezt. Így vélelmezhető, hogy az elsősök 9-10 százalékos lemorzsolódását követően, ami a 3. táblázatból is látható, további jelentős veszteség már nem mutatkozik a tanulmányi szakaszban. Ugyancsak kedvezőnek tűnik az is, hogy 2021-ig a szóban forgó hallgatók 30 százaléka fokozatot is szerzett. Ez a szám már eleve magasabb, mint a korábban hivatkozott, alapítás óta vett 27 százalékos átlag, és figyelembe véve, hogy 2021 a 2017-es évfolyamnak a legkorábbi időpont volt a fokozatszerzésre, az érték a következő években várhatóan még feljebb fog kúszni. Mindezzel párhuzamosan a kérdőívet kitöltő doktori iskolák közül mindössze egy számolt be arról, hogy jogszabályi kötelezettségből fakadóan meg kellett szüntetni néhány hallgatójának a jogviszonyát, és ez a mintában szereplő doktoranduszoknak csak 2 százalékát érintette.

3. táblázat

A 2016-os és 2017-es évfolyamok együttes előmenetele a kérdőívet kitöltő doktori iskolákban

A doktori iskola kódja	Felvettek (2016 + 2017)	Aktív hallgatók (2018)	Komplex vizsgázók (2018 + 2019)	Fokozatot szerzők (2020 + 2021)	Jogszabályi kötelezettségből fakadó jogviszony- megszüntetések (2020 + 2021)
DI-1	11	9	8	2	0
DI-2	17	13	12	2	0
DI-3	31	28	22	5	0
DI-4	30	24	24	4	0
DI-5	79	73	72	33	5
DI-6	56	56	56	22	0
Összesen	224	203	194	68	5
A felvettek százalékában	100	91	87	30	2

Forrás: a kérdőív eredményei alapján saját szerkesztés.

Mindezek alapján tehát a lemorzsolódás csökkenése terén az első jelek pozitív képet mutatnak. Figyelembe véve azonban az eltelt idő rövidségét és a doktori iskolák heterogenitását, a kedvezőnek tűnő eredmények megerősítéséhez további vizsgálatok szükségesek.

Kvalitatív eredmények

A doktori iskolák kvantitatív adatainak elemzésén túl célunk volt megismerni a doktori iskolák vezetőinek gondolatait is. Az erre szolgáló kvalitatív vizsgálat eredményeit – a 18 doktori iskolából 13 vezető válaszait – összesítjük, ami 72 százalékos kitöltési

arányt jelent. (A mintában szereplő egyik doktori iskola 2016 után alakult, így ott már eleve az ESG 2015 standardjai alapján dolgozták ki a folyamatokat, vagyis változásmenedzselési kihívásokról nem tudtak beszámolni.)

Az első nyitott kérdés a következő volt:

„Hogyan foglalkoztatták a 2016 óta felvett hallgatókat a saját egyetemükön? Lát-e összefüggést a doktoranduszok foglalkoztatása és a doktori képzésen nyújtott teljesítményük között?”

A válaszokból kiderült, hogy a doktoranduszok elsősorban oktatási, kutatási és nemzetközi projektekben betöltött szerepeket látnak el, ám többen jelezték, hogy az ösztöndíjas időszakot követően nem volt lehetőségük a továbbfoglalkoztatásukra (pénzügyi válság, szervezeti átalakítások esetén). A doktoranduszokat gyakran alkalmazzák háttér munkák során (programok és konferenciák szervezése, védéseken titkárként szerepelnek, stb.), és a rekrutáció inkább az ambíciót mutató jelölteknel merül fel. Az oktatói munka (például szemináriumok vezetése, konzultációk) egy része kötelező (doktori képzésben kreditált), és a kutatás elsősorban operatív programokban való közreműködést jelent, a projektekben megbízási szerződéssel vesznek részt a hallgatók [például Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program (EFOP), Tématerületi Kiválósági Program (TKP)]. Továbbá van olyan intézmény, ahol doktoranduszi munkaszerződéssel és dékáni engedéllyel terhelhető a hallgató oktatói feladatokkal; a maximum (2 idősav/hét/félév) felett szükséges a hallgató beleegyezése is. Fontos megjegyzés, hogy a doktoranduszok túlzott terhelése, bevonása a különböző intézeti munkákba, hátráltatja az előmenetelüket, azaz az időben történő fokozatszerzésüket.

Az egyik válaszadó úgy tapasztalta, hogy a végzett doktoranduszok közül minden ötödik tud bennmaradni az egyetemen tanársegédként. Egy másik kitöltő szerint:

„A hallgatók nagyobb része nem az akadémiai életpályán való érvényesüléshez szerez doktori fokozatot. Fontos a két életpályát elkülöníteni és a PhD-hallgatók fokozatszerzés utáni foglalkoztatását eszerint kezelni: hagyományos akadémiai, professzionális.”

A második kérdés:

„Melyek voltak a legnagyobb kihívások, nehézségek a 2016 óta eltelt időszakban?”

A válaszokat két szempontra bontva mutatjuk be: intézményi és hallgatói perspektívából.

A kihívások intézményi nézőpontból. A doktori iskolák vezetői szerint egy teljesen új paradigmával, új szabályozási környezettel szembesültek úgy, hogy nem tudták, merre lehet tovább menni. Nem lehetett látni a folyamat végét, így bizonytalanság volt abban a tekintetben, hogy hogyan fog működni mindez a gyakorlatban. Idetartozott az új operatív tantervek, szabályzatok, kreditrendszer kidolgozása. Ezt a bizonytalanságot számos intézményben növelte a 2019-ben megindult és máig tartó alapítványimodellváltás, valamint bizonyos intézményekben a pénzügyi háttér tartós bizonytalansága is, ami elsősorban tervezési nehézségeket okozott. Az egyik doktori iskola oly módon újult meg, hogy átalakították a doktori képzés stratégiáját is, aminek következtében a 2020-ban elfogadott úgynevezett *iskolából műhely* program első részeredményei

alapján az intézmény vezetője már most sikeresnek tekinti az átalakulást, hiszen kiváló cikkeket írnak a hallgatók, és a – korábban esetleges – témavezető és doktorandusz közötti együttműködések intenzívebbé váltak. Voltak olyan intézmények is, ahol belső átalakulások, szervezeti összeolvadások miatt nem a szabályozási környezet jelentette a legnagyobb kihívást, hanem a kollégák túlzott leterheltsége, ami miatt a doktori cselekmények is elhúzódtak. Volt, ahol a magas színvonalú eljárási és egyéb standardok beüzemeltetése és működtetése, valamint az akkreditációra való megfelelés előkészítése is gondot okozott. Egy válaszadó szerint nagy probléma, hogy kevés a módszertanilag felkészült oktató. A nehézségek között fontos megemlíteni a koronavírus-járvány szerepét is, amire többen is rámutattak.

Kihívások a hallgatók oldaláról. Az új szabályozás feszítettebb tempót diktál, nagy problémát jelent a szigorúan meghatározott befejezési év a PhD-cselekményekhez, a minőségi folyóiratokban tapasztalható hosszú átfutási idők miatt. Levelező hallgatóként munka mellett igen nagy kihívás az idő rövidsége a jó minőségű, igényes dolgozat elkészítéséhez. Ez a helyzet sok esetben azt eredményezi, hogy kifejezetten időnyeres céljából passzívnak félveket a hallgatók a képzésen. Ezzel egyidejűleg szintén kihívás az egyik doktoriiskola-vezető szerint, hogy

„a PhD-programok népszerűsége rendkívül alacsony, és folyamatosan csökken a magyar hallgatók körében. Ma nem »divat« a tudománnyal komolyan foglalkozni, és arra 3-4 évet rááldozni. A magyar hallgatók többsége inkább csak címet akar, és nem magas szintű publikációkkal igazolt tudományos karriert.”

Számos doktorandusznál érzékelhető az a jelenség, hogy túlságosan éles a határvonal a képzési és kutatási, valamint a kutatási és disszertációírási fázis között, így túl későn kezdenek hozzá a publikáláshoz, illetve a dolgozatíráshoz. Már a jelentkezők összetételében is tapasztalhatók kihívások: a jelentkezők száma nem teszi lehetővé az erőteljes szelekciót, és mindez azt jelenti, hogy a doktoranduszok tudása, képessége és motiváltsága heterogén, ami nehezíti az egységes kezelést. Lerövidült a fokozatszerzési idő, ezzel egyidejűleg csökkent a lemorzsolódás, ugyanakkor kevés a jelentkező, mert a mesterszakok létszáma is alacsonyabb, valamint nincs világos perspektíva és álláslehetőség a hallgatók számára. Pozitívum ugyanakkor, hogy sok tehetséges hallgató érkezik a nemzetközi PhD-programokra, „akikkel öröm együtt dolgozni”. Megemlíthető még a kihívások között a megnövekedett adminisztráció, a Neptun-rendszer problémái és a sok újonnan keletkezett feladat kezelése is.

A kvalitatív felmérés harmadik kérdése teljesen nyitott volt:

„Van-e bármilyen további gondolata a 2016 óta eltelt időszak tapasztalataival kapcsolatban, amelyet megosztana velünk?”

A válaszadók számos értékes szemponttal bővítették a fenti tapasztalatokat: több megoldást, jó gyakorlatot, illetve néhány kritikát is megfogalmaztak. Az egyik intézmény bemutatott egy olyan jó megoldást, amely a fenti kihívásokat is kezeli, hiszen dupla ösztöndíjat juttatnak a legkiválóbbak számára (a felvettek ötöde). Egyúttal nagyon népszerű a „kétutas” doktori képzés is, amely az akadémiai pálya mellett egy

ügynevezett szakértői pályát jelent, azaz egy olyan szegmentált gyakorlat, amely az első kérdésnél megjelenő kétféle karriertípust képes kezelni. Az egyik válaszadó szerint a legfontosabb teendő az elaprózottság megszüntetése lenne (például egy doktori iskola legyen Magyarországon), és ezzel egyidejűleg erősíteni kellene a külföldi hallgatók bevonását az angol nyelvű oktatással, amihez szervesen kötődne a kapcsolattartás külföldi doktori iskolákkal, amelyektől fontos lenne többet tanulni. Ehhez kapcsolódik egy másik válaszadó tapasztalata, amely szerint a Stipendium Hungaricum keretében jelentkező külföldi pályázókkal szemben magas minőségi követelményeket állítottak, és ezzel sikerült felkészült és motivált hallgatókat felvenniük. Más vélekedés szerint korai még messzemenő következtetéseket levonni, mert a hatásokat a későbbiekben fogjuk igazán érzeni, amikor kialakulnak az új szabályozásnak megfelelő végrehajtási utasítások és adminisztrációs feltételek, amelyek jelenleg még folyamatosan változnak.

Felsorolunk három rövid idézetet a javaslatok közül:

„A felvett hallgatókat már az első perctől kezdve rá kell hangolni a feszített menetrendre.”

„Motivált jelentkezők jöjjenek a doktori képzésre. Az erre való felkészítést már az egyetemi évek alatt meg kell kezdeni, mert a lemorzsolódás egyik oka, hogy a négy év alatt kötelezően teljesítendő publikációs követelmények, illetve a disszertáció határidőre történő megírása nem teljesülnek.”

„A doktori képzés színvonalának emelése csak jobb témavezetőkön keresztül valósulhat meg, és jelenleg ez jelenti a szűk keresztmetszetet.”

Az olykor sarkos *kritikákat* szó szerinti idézetek formájában mutatjuk be, kiemelve a lényegi részeket:

„Semmilyen szabályozás nem tudja megoldani azt a problémát, hogy a hazai doktori képzés szétforgácsolt, a témavezetők és a bírálók többsége inkompetens.”

„Egy ekkora méretű országban nem lehet ennyi doktori iskolát működtetni.”

„Amíg nem térnek haza a külföldön végzett magyarok, és nem érik el a magyar felsőoktatásban a kritikus tömeget, addig teljesen mindegy, hogy milyen szabályozás van. Ez nyilván hatással van arra is, hogy a legjobb hallgatók elmennek külföldre, a második vonal a CEU-ra, és a harmadik vonalból kell főzni a doktori iskoláknak.”

„Csak azt tudnám tanácsolni minden tehetséges hallgatónak, hogy menjen külföldre, mert a hazai doktori iskolákban töltött minden perc idő- és pénzpocsékolás.”

„Magyarországon színvonalbeli problémák vannak, és nincsenek meg a (nemzetközi szinten is érzékelhető) környezeti feltételek ehhez a pályához.”

„Az állami ösztöndíj komolytalan összegű.”

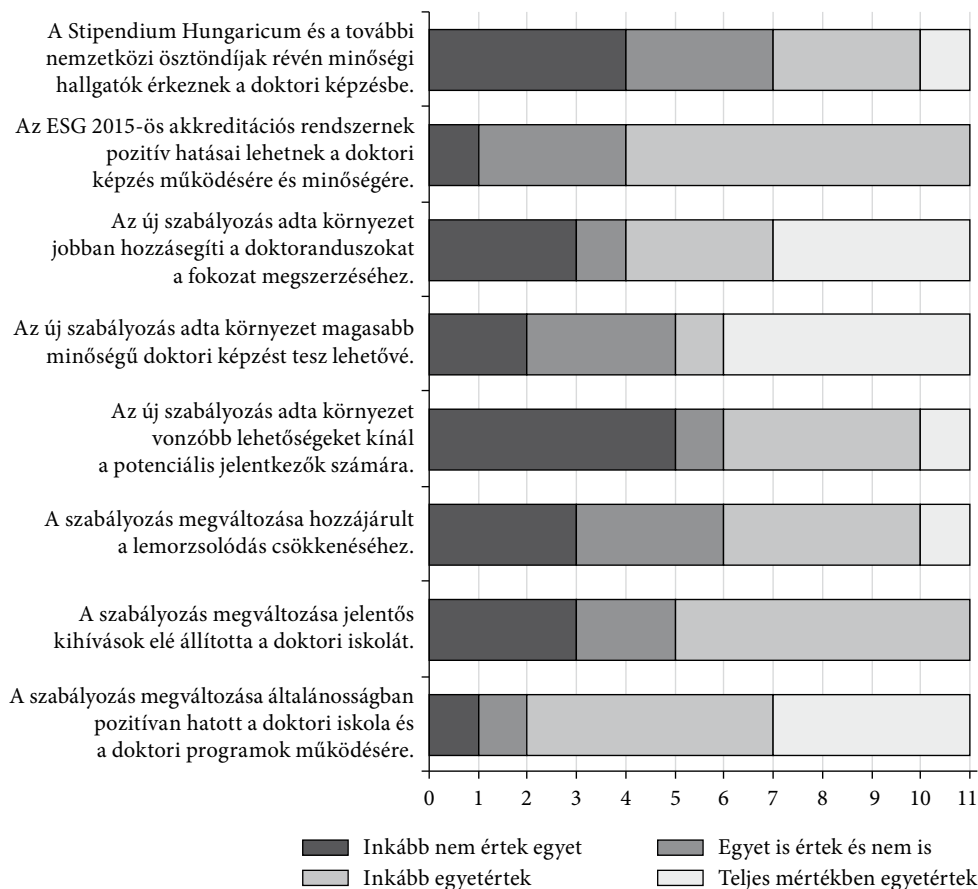
„A feszes rendszer jó annak, aki ténylegesen akadémiai pályára készül, ugyanakkor az egyetemen kívüli munka mellett tanuló (korábbi szóhasználatával levelező) doktoranduszok számára nehezen teljesíthető.”

Összességében ezekből a véleményekből látható, hogy elsősorban a külföldi egyetemekkel, kollégákkal való kapcsolattartást, az új ismeretek megszerzését, a jó gyakorlatok átvételét, a hazai rendszer koncentráltságát és színvonalának növelését, valamint az ösztöndíj megemelését látták még fontosnak kritika formájában megosztani a válaszadók.

A kvalitatív kutatás második részében felsoroltunk nyolc állítást, amelyet ötfokozatú Likert-skálán értékelték a doktori iskolai vezetők. A 13 válaszadóból ketten nem válaszoltak erre a kérdésre, így az alábbi diagramon 11 vezető válaszát összesítettük. Az 5. ábrán összességében az látható, hogy nem volt olyan állítás, amivel egyáltalán nem értettek volna egyet a kitöltők.

5. ábra

Tizenegy doktori iskolai vezető véleménye az új szabályozás hatásairól (fő)

Megjegyzés: volt egy ötödik opció is – Egyáltalán nem értek egyet –, amelyet egyetlen válaszadó sem jelölte meg.

Forrás: a kérdőív eredményei alapján saját szerkesztés.

A kitöltők leginkább abban értettek egyet, hogy a szabályozás megváltoztatása általánosságban pozitívan hatott a doktori iskolák és a doktori programok működésére (kilenc fő inkább vagy teljes mértékben egyetértett az állítással). Ugyancsak ilyen megállapítás volt, hogy az új szabályozás adta környezet jobban hozzásegíti a doktoranduszokat a fokozat megszerzéséhez. Szintén inkább egyetértettek a vezetők azzal, hogy az ESG 2015-ös akkreditációs rendszernek pozitív hatásai lehetnek a doktori

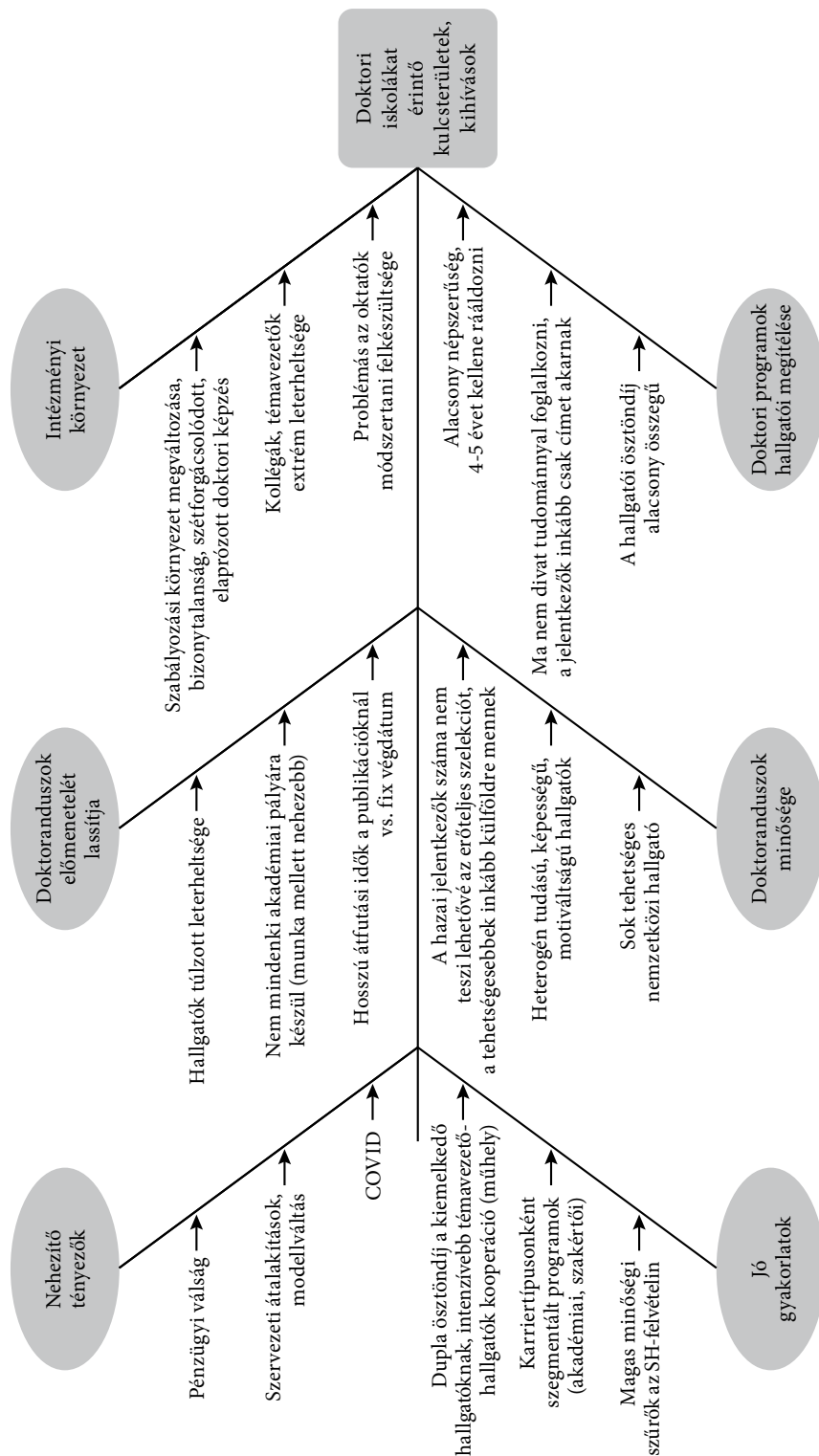
képzés működésére és minőségére. A legtöbben azzal értettek teljes mértékben egyet (5 fő), hogy az új szabályozás adta környezet magasabb minőségű doktori képzést tesz lehetővé. Megoszlottak azonban a vélemények abban, hogy a szabályozás megváltozása hozzájárult-e a lemorzsolódás csökkentéséhez, és jelentős kihívások elé állította a doktori iskolákat. Két olyan állítás volt, ahol legalább négyen inkább nem értettek egyet: az új szabályozás adta környezet vonzóbb lehetőségeket kínál a potenciális jelentkezők számára, valamint a Stipendium Hungaricum és a további nemzetközi ösztöndíjak révén minőségi hallgatók érkeznek a doktori képzésbe. Utóbbi állítások esetében tehát inkább vegyes véleményeket osztottak meg a doktori iskolák vezetői.

Összegzés

Írásunkban a közgazdaság-tudományok, illetve a gazdálkodás- és szervezéstudományok területén működő magyarországi doktori iskolák helyzetére vonatkozó felmérésünket mutattuk be a doktori képzések 2016-os reformja, illetve az ESG 2015 elnevezésű akkreditációs eljárás bevezetése óta tapasztalható változásokról. Az eredmények alapvetően pozitív előjeleket mutatnak, a doktori iskolai vezetők véleménye az, hogy elindult egy változás a megfelelő irányban, ugyanakkor számos kihívást kell még leküzdeni ahhoz, hogy a hazai doktori képzések nemzetközi szinten is versenyképes eredményeket tudjanak felmutatni. A 6. ábrán összegeztük a legfontosabb kulcsterületeket. Ezek alapján az egyik problémakör maga a hallgatók minősége és motiváltsága. Viszonylag kevés igazán tehetséges hallgató jelentkezik a programokra, ugyanis napjainkban nem kellően népszerűek a doktori képzések, és az ösztöndíj is alacsony. A kiemelkedő képességűek inkább külföldi intézményekben folytatnak PhD-tanulmányokat, míg a hazai szűk meritési bázis nem teszi lehetővé az erőteljes szelekciót, így inkább vegyes képességű és motiváltságú hallgatók kerülnek be a doktori iskolákba. A PhD-hallgatók leterheltsége, a rövid teljesítési határidő a doktori fokozat megszerzésében, valamint a hosszú átfutási idők a publikációk nevesebb folyóiratoknál történő megjelentetésénél időgazdálkodási és feladat-összeegyeztetési nehézségeket generálnak a doktoranduszok számára. A kihívások második csoportja az intézményi és környezeti tényezőket tartalmazza: a bizonytalanságot okozó szabályozást, az elaprózottságot, az oktatók leterheltségét és módszertani hiányosságait, illetve a modellváltás folyamányait. Szerencsére számos jó gyakorlatot is sikerült azonosítani. Ilyen például a differenciált ösztöndíj (a tehetségesebbek számára emelt összeg), az akadémiai és szakértői karrierpályákat megkülönböztető és kezelő programok, valamint az erőteljes szűrés a nemzetközi PhD-programok jelentkezői között. További pozitív fejleményként megállapítható, hogy lerövidült a fokozatszerzési idő, egyúttal csökkent a lemorzsolódás is.

A 2016-os reform óta tehát láthatók a pozitív előjelek, ugyanakkor a – minőségi és hazai – jelentkezők alacsony létszáma jelentős problémákat generál a doktori iskolákban. Az elmúlt hat év még nem volt elegendő a doktori iskolák teljesítményének nemzetközi szintre emeléséhez, ám a fejlődési célok, lehetőségek és korlátok kirajzolódnak, így a minőségi fordulathoz – az esetleges szabályozási változtatásokon és forrásjuttatáson túl – még időre és további tapasztalatgyűjtésre van szükség.

6. ábra
A doktori iskolákat érintő problémakörök

Forrás: saját szerkesztés.

Hivatkozások

- BENCZÚR PÉTER–KÉZDI GÁBOR–KONDOR PÉTER–MÁTYÁS LÁSZLÓ–VALENTINYI ÁKOS [2013]: Javaslat a magyarországi közgazdasági doktori képzés korszerűsítésére. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 6. sz. 722–732. o.
- BŐGEL GYÖRGY–MÁTYÁS LÁSZLÓ [2020]: Kis pénz, nagy teljesítmény? A hazai tudományos kutatás versenyképességéről. *Közgazdasági Szemle*, 67. évf. 1. sz. 88–102. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2020.1.88>.
- BŐGEL GYÖRGY–MÁTYÁS LÁSZLÓ [2022]: Doktori iskolák zsákutcában? Néhány gondolat a magyarországi PhD-képzésről. *Magyar Tudomány*, 183. évf. 12. sz. 1541–1560. o. <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.12.4>.
- CSABA LÁSZLÓ [2013]: Kérdőjelek a közgazdaságtanban és oktatásában. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 1. sz. 47–63. o.
- FOKOZATVÁLTÁS... [2016]: Fokozatváltás a felsőoktatásban. Középtávú szakpolitikai stratégia 2016. https://2015-2019.kormany.hu/download/c/9c/e0000/Fokozatvaltas_Felsooktatásban_HONLAPRA.PDF.
- GYÖRFFY DÓRA [2013]: Közgazdaság-tudományi doktori iskolák Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 1. sz. 90–97. o.
- GYÖRFFY DÓRA [2015]: A közgazdaság-tudományi doktori iskolák helyzete Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 7–8. sz. 853–859. o.
- HOLLE ALEXANDRA [2015]: A doktori képzés megújítása. Képviselői Információs Szolgálat. Infojegyzet, 2015/63. november 18. https://www.parlament.hu/documents/10181/303867/2015_63_doktori_kepzes_megujitasa/9988579c-a9eb-498e-bfa9-335c5d89e40f.
- LENGYEL IMRE [2015]: Vágyak és realitások közt vergődve. A közgazdasági doktori képzésekről. *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 7–8. sz. 819–834. o.
- MAB [2022]: Doktori iskolák akkreditációja. Magyar Akkreditációs Bizottság, <https://www.mab.hu/eljarasok/>.
- MICHALKÓ GÁBOR–HAVRAN DÁNIEL–GALGÓCZI ESZTER–PETROVICS NÁNDOR [2021]: Doktori képzés 2.0: A hazai tudományosutánpótlás-nevelés verzióváltásának mezsgyéjén. *Magyar Tudomány*, 182. évf. 4. sz. 449–461. o. <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.4.2>.
- NEUMANN, R.–TAN, K. K. [2011]: From PhD to initial employment: the doctorate in a knowledge economy. *Studies in Higher Education*, Vol. 36. No. 5. 601–614. o. <https://doi.org/10.1080/03075079.2011.594596>.
- PUSZTAI GABRIELLA–FINÁNCZ JUDIT–TÓTH DORINA ANNA [2022]: A doktori képzés nemzetközi és hazai átalakulása. *Educatio*, 31. évf. 1. sz. 85–103. o. <https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.1.7>.
- SZIGETI FRUZZSINA [2020]: A doktori képzésből lemorzsolódók vizsgálata. *Educatio*, 29. évf. 1. sz. 135–144. o. <https://doi.org/10.1556/2063.29.2020.1.11>.